

СВІТЛОГЛИНЯНІ ВУЗЬКОГОРЛІ АМФОРИ «ІНКЕРМАНСЬКОГО» ТИПУ

В. В. Кропотов

Стаття присвячена класифікації світлоглиняних вузькогорлих амфор «інкерманського» типу, які датуються рубежем III—IV — початком V ст.

Світлоглиняні вузькогорлі амфори перших століть н. е. — досить добре вивчені. Уперше вони були класифіковані І. Б. Зеїст¹, а пізніше — Д. В. Деопіком, О. Ю. Круг² і Д. Б. Шеловим³. Пропонована увазі читача стаття присвячена світлоглиняним вузькогорлим амфорам «інкерманського» типу⁴, або типу F, за класифікацією Д. Б. Шелова⁵. Д. Б. Шелов вважав, що такі вироби характерні для поховань та шарів поселень кінця III — IV ст. і у V ст. вони вже не трапляються⁶. Другою половиною III — IV ст. їх датували М. Б. Щукін⁷, О. А. Гей⁸, В. І. Гросу⁹ та А. П. Абрамов¹⁰. З урахуванням останніх знахідок амфори «інкерманського» типу слід віднести до рубежу III—IV — початку V ст.¹¹.

Амфори типу F морфологічно є продовженням виробів типу D¹². У пізніших зразків типу D тулуб витягується (як, наприклад, у екземпляра зі склепу № 21 некрополя поблизу с. Дружне (рис. 1, 2)). Ця тенденція призвела до створення типу F (рис. 1). Д. Б. Шелов¹³, а за ним А. П. Абрамов¹⁴, В. І. Гросу¹⁵ та інші дослідники відносять амфори типу D до першої половини III ст. Враховуючи те, що такі знахідки трапляються в могилах другої половини III ст. у могильнику Дружне (в підбійній могилі № 20 (рис. 1, 1), такий виріб було знайдено разом з інвентарем другої половини III ст. та монетою Галлієна (253—268 рр.), а в склепі № 21 (рис. 1, 2) — з речами другої половини III — середини IV ст.), амфори типу D слід датувати в основному III ст. Такого ж висновку дійшли В. В. Крапивіна та А. В. Сазанов¹⁶. Доказом їх існування в другій половині III ст. А. В. Сазанов вважає екземпляр із могили № 86 черняхівського некрополя поблизу с. Оселівка. Тим часом І. А. Бажан та О. А. Гей віднесли це поховання до третьої фази розвитку могильника, датованої ними 310—330 рр.¹⁷. Мабуть, цей екземпляр використовувався не менше 20—30 років перш ніж потрапити до могили.

Останнім часом робилися спроби диференціювати амфори типу F. Так, А. П. Абрамов поділяє їх на три варіанти, ніяк не обґрунтовуючи такого поділу¹⁸. А. В. Сазанов вирізняє два одночасно існуючих типи на основі розробленої ним типології вінець, ручок та ніжок¹⁹. Всі ніжки за розміром автор поділяє на три типи: діаметром до 4,3; 4,4—5 та більше 5,5 см. Для ніжок типів 1 і 3 тенденція в еволюції, на думку А. В. Сазанова, очевидна — зменшення заповнення ніжки. Для періоду кінця III — першої половини IV ст. характерне високе заповнення внутрішньої порожнини ніжки, а в другій половині IV ст. — ніжки мають вже значно менше за товщиною заповнення внутрішньої порожнини²⁰. Однак ніжки амфор зі склепу № 3 (могильник Дружне)²¹, датованого серединою IV ст., мають діаметр 4,3 та 4,1 см повністю заповнені (рис. 2, 1, 2). У склепі № 4 некрополя Нейзац (розкопки І. М. Храпунова 1996 р.) разом з речами кінця III — середини IV ст. було знайдено п'ять амфор, ніжки яких, діаметром від 5 до 6,8 см всередині порожні (рис. 1, 3; рис. 2, 3—6).

Вінці А. В. Сазанов поділив на два типи: підтрикутні в розрізі (тип 1) та валикоподібні (тип 2). На думку автора, в другій половині III — на початку IV ст. вінці типу 1 мають плавновипуклу задню стінку та відігнутий назовні край²². Але такий самий вінчик має амфора другої половини IV ст. зі склепу № 3 Друженського могильника (рис. 2, 2). А. В. Сазанов вважає, що для кінця III — початку IV ст. характерна поява вінець типу 1 з прямою задньою стінкою. Такі

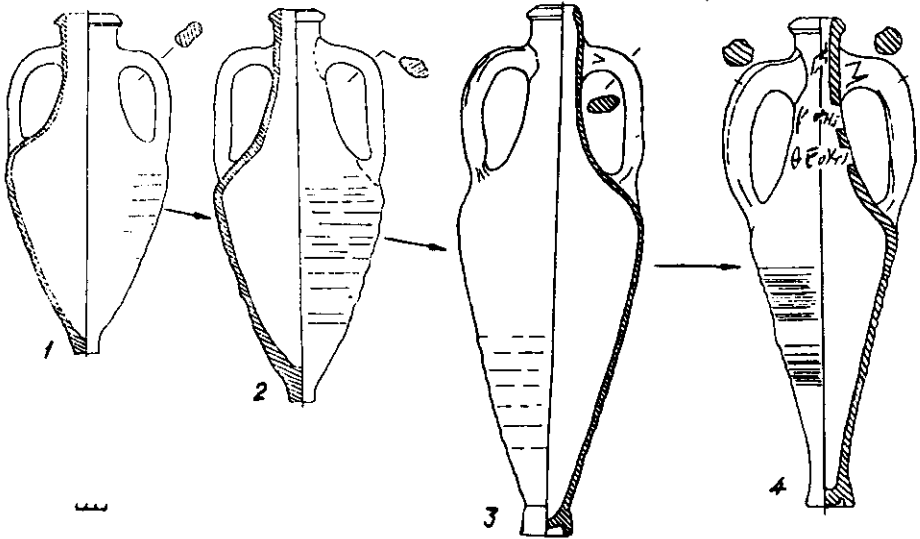

Рис. 1. Еволюція світлоглиняних вузькогорлих амфор від типу D до типу F. 1, 2, 4 — могильник Дружне (1 — підбійна могила № 20; 2 — склеп № 21; 4 — склеп № 84); 3 — некрополь Нейзац, склеп № 4.

вінця існують у першій половині IV ст., а наприкінці IV ст. форма вінчика змінюється — задня стінка у верхній частині потовщується і стає відігнутою всередину посудини²³. Однак потовщений у верхній частині і відігнутий всередину вінчик має амфора першої половини IV ст. зі склепу № 4 некрополя Нейзац (рис. 2, 3).

На основі наведеної типології вінець, ручок та ніжок А. В. Сазанов вирізняє серед амфор типу F два одночасно існуючих типи (те, що вони існують одночасно, добре видно з додатка 1)²⁴. Але, якщо для виробів типу 1 детально перелічені всі характерні ознаки, то для виробів типу 2 вони не визначені²⁵.

Ми пропонуємо розділити досліджувані амфори на три варіанти.

Варіант 1. Амфори з максимальним розширенням корпусу значно вище середини висоти, тулуб переходить у пряму ніжку або ніжку, що розширюється, під прямим кутом. Ручки в профілі, як правило, приплюснуті (рис. 1, 3).

Знахідки цілих амфор варіанту 1. Інкерманський могильник: підбійна могила № 20(23)²⁶, склепи № 2(10)²⁷ та № 3(25)²⁸; некрополь Озерне III: підбійна могила²⁹ та склеп № 130; могильник біля с. Перевальне, склеп № 231; могильник біля с. Дружне, склеп 1984 р.³²; Тас-Тепе, досліджений 1932 р. Н. Л. Ернстом³³; некрополь Нейзац, склеп № 4 (5 екз.) (розкопки І. М. Храпунова 1996 р.) (рис. 1, 3; 2, 3—6); поховання в ст. Воронежській³⁴.

Варіант 2. Амфори зі струнким корпусом, максимальним розширенням в середині або трохи вище середини, тулуб плавно переходить в ніжку, що розширюється. Ручки в профілі, як правило, округлі (рис. 1, 4).

Знахідки цілих амфор варіанту 2. Інкерманський могильник: підбійна могила № 18(41)³⁵, склеп 1940 р.³⁶, склеп № 3(25) (2 екз.)³⁷, випадкова знахідка на некрополі³⁸; Чорноріченський могильник, склеп № 3(40)³⁹; некрополь Озерне III, склеп № 240; могильник біля с. Дружне (розкопки І. М. Храпунова 1990—1994 рр.), склепи № 84 (рис. 1, 4)⁴¹ та № 3 (рис. 2, 2)⁴² (друга амфора із цього склепу (рис. 2, 1) поєднує в собі ознаки варіантів 1 та 2, вона має стрункий тулуб з максимальним розширенням посередині, але ніжка у неї пряма); Кам'янка-Анчекрак, могила № 1543.

Варіант 3. До цього варіанту належать дві амфори — одна з Херсонеса⁴⁴ (рис. 3), а друга — з Тіри⁴⁵, для яких характерна пряма широка порожня ніжка, відділена від корпусу врізною лінією. За формою тулуба ці амфори нагадують вироби варіанту 1, але в останніх плічка більш похилі. В Тірі екземпляр варіанту 3 було знайдено разом з двома широкогорлими червоноглиняними амфорами,

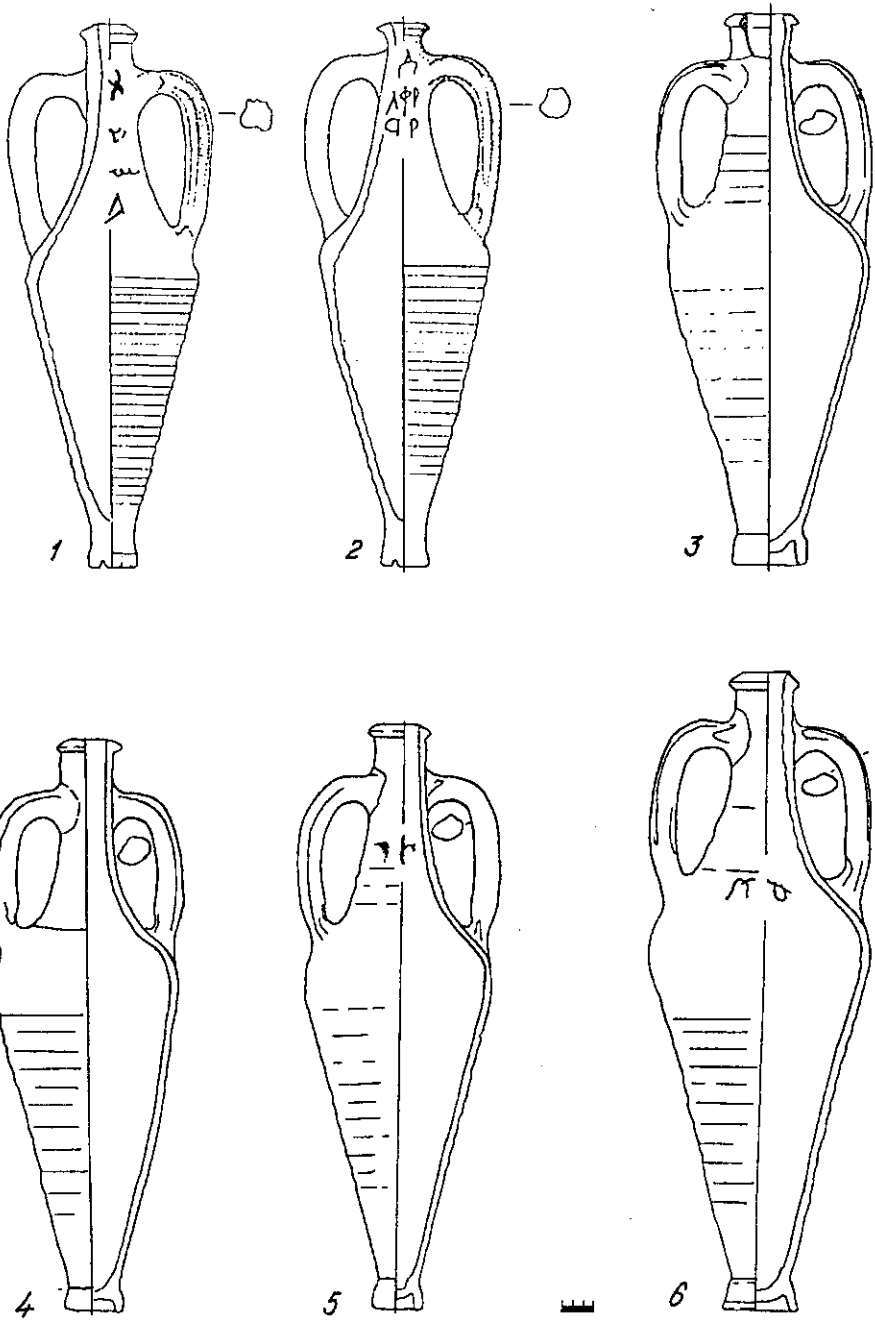

Рис. 2. Світлоглиняні вузькогорлі амфори з могильників Центрального Криму. 1, 2 — Дружне, склеп № 3; 3—6 — Нейзац, склеп № 4.

ідентичними амфорам із могил № 26 і 33 некрополя Харакс. Поховання № 33 і 26 Харакса та комплекс з Тіри О. І. Айбабін упевнено датував першою половиною V ст.⁴⁶. Комплекс із Херсонеса, в якому було знайдено досліджуваний виріб, С. Г. Рижов датував III — першою половиною IV ст.⁴⁷. Однак з цього ж комплексу походить червонолакове блюдо з прямими стінками та загнутим усередину верхнім краєм⁴⁸. Такі вироби Дж. В. Хейс датує 350—425 рр. У Північному Причорномор'ї вони відомі тільки в комплексах, датованих не раніше кінця IV ст.⁴⁹. Таким чином, обидві світлоглиняні вузькогорлі амфори типу F варіанту 3 датуються в межах кінця IV — першої половини V ст.

Вироби варіанту 1 знайдено в могилі № 20(23) Інкерманського могильника та в склепі № 1 у підбійній могилі некрополя Озерне III. Ці поховання О. І. Айбабін датує першою половиною IV ст.⁵⁰. Однак у склепі № 1 Озерного III разом з речами IV ст. та монетою Костянтина I (306—337 рр.) було знайдено червонолакове блюдо з прямими стінками⁵¹. Останні з'являються не раніше 350 р.⁵². Враховуючи це, А. В. Сазанов датує комплекс серединою IV ст.⁵³. Екземпляр варіанту 1, що походить зі склепу № 2 могильника біля с. Перевального, датують кінцем III — початком IV ст.⁵⁴. Амфору зі склепу, розкопаного Н. Л. Ернстом в Тас-Тепі, А. В. Сазанов з невідомих причин відніс до другої половини IV ст.⁵⁵. Матеріали комплексу, з якого вона походить, неопубліковані, тому судити про його датування неможливо. В склепі № 4 некрополя Нейзац, що вміщує декілька поховань, вироби варіанту 1 було знайдено разом з речами кінця III — середини IV ст.

Амфори варіанту 1 не трапляються у комплексах разом з виробами варіанту 2. Винятком є склеп № 3(25) Інкерманського могильника. Крім зразка варіанту 1 з цього могильника походять також дві амфори варіанту 2 та пряжка варіанту 3 за класифікацією О. І. Айбабіна⁵⁶, датована останньою чвертю IV — першою половиною V ст.⁵⁷. Склеп мав не менше двох поховань і був пограбований ще в давнину⁵⁸. Тому цей комплекс не можна вважати закритим. Також не можна вважати закритим комплексом склеп № 2(10) того ж могильника, тому що він пограбований в давнину, а висновок про те, що цей склеп мав одного похованого, С. В. Веймарн зробив тільки на основі знахідки в ньому одного черепа, таза та двох гемілок⁵⁹. Крім амфори варіанту 1 зі склепу походять також пряжка останньої чверті IV — першої половини V ст. (варіант 3, за класифікацією О. І. Айбабіна) і червонолакове блюдо, аналогічне знайденому в Херсонесі разом з амфорою варіанту 3⁶⁰. Крім того, в публікації матеріалів некрополя проілюстровано не всі амфори. Для багатьох вказано лише однотипні зразки, хоча невідомо, якими критеріями користувався автор відносячи вироби до того чи іншого типу.

Амфори варіанту 2 трапляються в комплексах разом з червонолаковими блюдами, що мають прямі стінки (склеп 1940 р. та підбійна могила № 18(41) Інкерманського могильника, склепи № 3 та 84 некрополя біля с. Дружне). Останні з'являються не раніше 350 р.⁶¹.

Окремо слід відзначити склеп 1940 р. Інкермана. В ньому знаходилося четверо похованих. Поховання 4 О. І. Айбабін датував першою половиною IV ст., а поховання 1 — другою його половиною⁶². Навряд чи з цим можна погодитися. Склеп орієнтований камерою на північ, а всі поховані в ньому покладені головою на схід, тобто поперек входу. Поховання 4 закривало доступ до поховання 3, поховання 3 — доступ до поховання 2 і т. д.⁶³. Поховання 1, розташоване вздовж північної стінки камери, таким чином, є найбільш раннім, а поховання 4, розташоване вздовж південної стінки, — найбільш пізнім. У похованні 1 було знайдено пряжку останньої чверті IV — першої половини V ст. (варіант 3, за класифікацією О. І. Айбабіна⁶⁴), а в похованні 4 — світлоглиняну вузькогорлу амфору типу F варіанту 2⁶⁵, ідентичну зразку зі склепу № 84 Дружного (рис. 1, 4), і червонолакове блюдо з прямими стінками⁶⁶. З огляду на ці речі склеп 1940 р. слід віднести до останньої чверті IV ст.

Таким чином, серед світлоглиняних вузькогорлих амфор типу F можна виокремити три варіанти. Вироби варіанту 1 датуються, певно, першою половиною — серединою IV ст., варіанту 2 — другою половиною IV ст., а варіанту 3 — кінцем IV — початком V ст. Зразок же зі склепу № 3 Друженського могильника (рис. 2, 1), що поєднує в собі ознаки виробів варіантів 1 і 2, цілком імовірно, можна віднести до середини — початку другої половини IV ст.

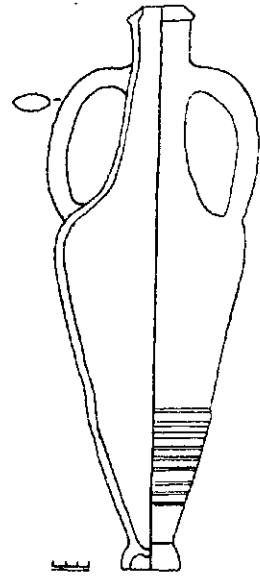

Рис. 3. Херсонес (2 квартал 1980 р.), цистерна у вівтарі, 3 метр (за А. В. Сазановим).

Примітки

¹ *Зеест И. Б.* Керамическая тара Боспора // МИА.— 1961.— № 83.— Табл. XXVIII, 64; XXXVII, 91, 93; XXXVIII, 94; XLI, 105.

² *Деоник Д. В., Круг О. Ю.* Эволюция узкогорлых светлоглиняных амфор с профилированными ручками // СА.— 1972.— № 3.— С. 100—115.

³ *Шелов Д. Б.* Узкогорлые светлоглиняные амфоры первых веков н. э. Классификация и хронология // КСИА АН СССР.— 1978.— № 158.— С. 16—21.

⁴ *Щукин М. Б.* Вопросы хронологии черняховской культуры и находки амфор // СА.— 1968.— № 2.— С. 41.

⁵ *Шелов Д. Б.* Указ. соч.— С. 19.

⁶ Там же.

⁷ *Щукин М. Б.* Указ. соч.— С. 42.

⁸ *Гей О. А.* О времени возникновения черняховской культуры в Северном Причерноморье // СА.— 1986.— № 1.— С. 83—84.

⁹ *Гросу В. И.* Хронология памятников сарматской культуры Днестровско-Прутского междуречья.— Кишинев, 1990.— С. 91.— Табл. 4, А-6.

¹⁰ *Абрамов А. П.* Античные амфоры. Периодизация и хронология // Боспорский сборник.— М., 1993.— Вып. 3.— С. 49—50.

¹¹ *Сазанов А. В.* О хронологии Боспора ранневизантийского времени // СА.— 1989.— № 4.— С. 45; *Сазанов А. В.* Поздние типы узкогорлых светлоглиняных амфор // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии.— Симферополь, 1993.— Вып. 3.— С. 18—19; *Айбабин А. И.* Хронология могильников Крыма позднеримского и раннесредневекового времени // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии.— Симферополь, 1990.— Вып. 1.— С. 14; *Кративина В. В.* Ольвия. Материальная культура I—IV вв. н. э.— К., 1993.— С. 94—95.

¹² *Сазанов А. В.* Поздние типы узкогорлых светлоглиняных амфор.— С. 17.

¹³ *Шелов Д. Б.* Указ. соч.— С. 20.

¹⁴ *Абрамов А. П.* Указ. соч.— С. 17.

¹⁵ *Гросу В. И.* Указ. соч.— С. 36.

¹⁶ *Кративина В. В.* Указ. соч.— С. 94; *Сазанов А. В.* Поздние типы...— С. 17.

¹⁷ *Бажан И. А., Гей О. А.* Относительная хронология могильников черняховской культуры // Проблемы хронологии эпохи Латена и Римского времени.— СПб., 1992.— Рис. 6, III, 22.

¹⁸ *Абрамов А. П.* Указ. соч.— Рис. 61.

¹⁹ *Сазанов А. В.* Поздние типы...— С. 18, 19.

²⁰ Там же.— С. 18.

²¹ *Chrapunov I. N.* Necropoli di Druznoe, distretto di Simferopoli // Dal mille al mille. Tesori e ropoli dal Mar Nero.— Milano, 1995.— P. 181.

²² *Сазанов А. В.* Поздние типы...— С. 17.

²³ Там же.— С. 17.

²⁴ Там же.— С. 20.

²⁵ Там же.— С. 18—19.

²⁶ *Веймарн Є. В.* Археологічні роботи в районі Інкермана // Археологічні пам'ятки УРСР.— Вип. 13.— 1963.— Рис. 20, 3.

²⁷ Там же.— Рис. 20, 3.

²⁸ Там же.— Рис. 20, 1.

²⁹ Лобода И. И. Раскопки могильника Озерное III в 1963—1965 гг. // СА.— 1977.— № 4.— Рис. 1, 7.

³⁰ Там же.— Рис. 5, 6.

³¹ Сазанов А. В. Поздние типы...— Рис. 1, 2.

³² Айбабин А. И. Раскопки могильника близ с. Дружное в 1984 г. // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии.— Симферополь, 1994.— Вып. 4.— Рис. 20.

³³ Кутайсов В. А. Городище первых веков н. э. на горе Тас-Тепе в Крыму // Население и культура Крыма в первые века н. э.— К., 1983.— Рис. 4.

³⁴ Анфимов Н. Б. Позднесарматское погребение из Прикубанья // Археология и история Боспора.— Симферополь, 1952.— Рис. 7.

³⁵ Веймарн С. В. Зазн. праця.— Рис. 15, 13.

³⁶ Стржелецкий С. Ф. Раскопки в Инкермане в 1940 г. // СА.— 1947.— Вып. 9.— Рис. 7.

³⁷ Веймарн С. В. Зазн. праця.— Рис. 15, 12, 14.

³⁸ Там саме.— Рис. 15, 12.

³⁹ Айбабин А. И. Проблемы хронологии могильников Крыма позднеримского периода // СА.— 1984.— № 1.— Рис. 3, 28.

⁴⁰ Лобода И. И. Указ. соч.— Рис. 6, 3.

⁴¹ Khrapounov J., Mould S. La necropole de Droujnoe // Archeologie de la Mer Noire. La Crimée a l'époque des Grandes Invasions. IVe — VIIIe siècles.— Caen, 1997.— P. 64.

⁴² Страринов I. N Necropoli...— P. 181.

⁴³ Магомедов Б. В. Черняховская культура Северо-Западного Причерноморья.— К., 1987.— Рис. 35, 7.

⁴⁴ Сазанов А. В. Поздние типы...— Рис. 1, 3.

⁴⁵ Кравченко Н. Н., Корпусова В. М. Деякі риси матеріальної культури пізньоримської Тіри // Археологія.— 1975.— № 18.— Рис. 4, 3.

⁴⁶ Айбабин А. И. Хронология могильников Крыма...— Рис. 2.

⁴⁷ Рыжов С. Г. Керамический комплекс III—IV вв. н. э. из северо-восточного района Херсонеса // Античная культура Северного Причерноморья в первые века н. э.— К., 1986.— С. 130.

⁴⁸ Там же.— Рис. 4, 3.

⁴⁹ Сазанов А. В. О хронологии Боспора ранневизантийского времени.— С. 51—53 (признак 14, вариант 2).

⁵⁰ Айбабин А. И. Хронология могильников Крыма...— Рис. 2.

⁵¹ Лобода И. И. Указ. соч.— Рис. 5, 10.

⁵² Сазанов А. В. О хронологии Боспора ранневизантийского времени.— С. 51 (признак 14, вариант 1); Магомедов Б. В. Указ. соч.— С. 83.

⁵³ Сазанов А. В. Поздние типы...— С. 18.

⁵⁴ Там же.— С. 17, 20.— Рис. 1, 2.

⁵⁵ Там же.— С. 20.

⁵⁶ Айбабин А. И. Хронология могильников Крыма...— С. 28.

⁵⁷ Айбабин А. И. Население Крыма в середине III—IV вв. // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии.— Симферополь, 1996.— Вып. 5.— С. 293—294.

⁵⁸ Веймарн С. В. Вказ. праця.— С. 35.

⁵⁹ Там же.— С. 33.

⁶⁰ Там же.— Рис. 13, 10.

- ⁶¹ Сазанов А. В. О хронологии Боспора...— С. 51.
⁶² Айбабин А. И. Хронология могильников Крыма...— Рис. 2.
⁶³ Стржелецкий С. Ф. Указ. соч.— Рис. 1.
⁶⁴ Айбабин А. И. Хронология могильников Крыма...— С. 28.
⁶⁵ Стржелецкий С. Ф. Указ. соч.— Рис. 7.
⁶⁶ Там же.— Рис. 5б.

В. В. Кропотов

СВЕТЛОГЛИНЯНЫЕ УЗКОГОРЛЫЕ АМФОРЫ «ИНКЕРМАНСКОГО» ТИПА

Статья посвящена классификации светлоглиняных узкогорлых амфор «инкерманского» типа, датируемых с учетом последних находок рубежом III—IV вв. — началом V в. На основании анализа форм изделий предложено их разделение на три варианта. Опираясь на хронологию крымских комплексов, автор датирует образцы варианта 1 первой половиной — серединой IV в., варианта 2 — второй половиной IV в., а варианта 3 — концом IV — началом V вв.

V. V. Kropotov

LIGHT-CLAY NARROW-NECK AMPHORAS OF THE «INKERMAN» TYPE

The paper is devoted to classification of light-clay narrow-neck amphoras of the «Inkerman» type dated (with allowance for latest findings) the period between 3d-4th and early 5th centuries. Proceeding from the analysis of shapes of amphoras it is suggested to divide them into three variants. Basing on the chronology of Crimean assemblages the author dates amphoras of the 1st variant the first half and mid of the 4th century, those of the second variant — the second half of the 4th century, the 3d variant — the end of the 4th and early 5th century.

РОЛЬ ТВАРИННИЦТВА В ЕКОНОМІЦІ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

В. О. Круц

У статті на основі аналізу фауністичних залишків з поселень визначається місце тваринництва в господарському комплексі трипільців.

Питання розвитку господарства трипільців розроблялися дослідниками вже на початку вивчення культури. Вони висвітлювалися у спеціальних роботах і розділах монографій¹, але першість у застосуванні палеоекономічних розрахунків належить С. М. Бібікову. В його статті, присвяченій проблемам економіки трипільського суспільства (1965)², розглядається комплекс господарських занять трипільців, зокрема значна увага приділяється ролі тваринництва. Після виходу в світ цієї роботи одержано нові матеріали, які дають змогу дещо уточнити роз-